

सन्धिः

अस्माभिः पठितं यत् वर्णानां संयोजनेन शब्दरचना भवति। क्वचित् क्वचिद् वर्णसंयोजनेन वर्णरूपेषु परिवर्तनमपि जायते।

यथा —

सूर्य + आतपे = सूर्यातपे	] स्वर-सन्धिः
प्रत्यवदत् = प्रति + अवदत्	
तत् + अनन्तरम् = तदनन्तरम्	] व्यञ्जन-सन्धिः
तस्मिन्नेव = तस्मिन् + एव	
तस्याः + च = तस्याश्च	] विसर्ग-सन्धिः
नृपोऽवदत् = नृपः + अवदत्	

एतत् वर्णपरिवर्तनमेव सन्धिः, परिवर्तितवर्णानां मूलरूपेषु पुनः आनयनं च सन्धिविच्छेदः। अधुना विस्तरेण जानीमः —

1. उदाहरणमनुसृत्य सन्धिं विच्छेदं वा कुरुत —

(क) अ, आ + अ, आ = आ

- सूर्य + आतपे = सूर्यातपे (अ+आ=आ)
- लोभ + आविष्टा = ... (.....)
- आगतास्ति = ... + ... (.....)
- एव + अस्य = ... (.....)
- पूर्वाद्भिः ..... = ... (.....)

(ख) इ, ई + इ, ई = ई

- अति + इव = अतीव (इ+इ=ई)
- नदी + इयम् = ... (.....)
- कपि + ईदृशः = ... (.....)

iv. लघ्वीति = ... + ... (.....)

v. कपीन्द्रः = ... + ... (.....)

(ग) उ, ऊ + उ, ऊ = ऊ

i. गुरु + उचितम् = गुरुचितम् (उ+उ=ऊ)

ii. भानु + उदयः = ... (.....)

iii. लघूर्मिः ..... + ... (.....)

iv. भू + ऊर्ध्वम् = ... (.....)

v. साधूपदेशः = ... + ... (.....)

(घ) ऋ, ॠ + ऋ, ॠ = ॠ

i. पितृ + ऋणम् = पितृणम् (ऋ+ऋ=ॠ)

ii. मातृ + ऋद्धिः = ... (.....)

iii. भ्रातृणम् ..... + ... (.....)

‘अकः सवर्णे दीर्घः’, इति सूत्रेण समान-स्वरवर्णयोः दीर्घदिशः भवति।
एषः ‘दीर्घसन्धिः’ इति कथ्यते।

2. उदाहरणमनुसृत्य सन्धिं विच्छेदं वा कुरुत —

(क) अ, आ + इ, ई = ए

i. अनेन + इति = अनेनेति (अ+इ=ए)

ii. यथा + इच्छया = ... (.....)

iii. मातेव = ... + ... (.....)

iv. लतेयम् = ... + ... (.....)

(ख) अ, आ + उ, ऊ = ओ

i. वृक्षस्य + उपरि = वृक्षस्योपरि (अ+उ=ओ)

ii. सूर्योदयात् = ... + ... (.....)

iii. घृत + उत्पत्तिः = ... (.....)

iv. मानवोचितम् = ... + ... (.....)

v. गृह + उद्यानम् = ... (.....)

(ग) अ, आ + ऋ, ॠ = अर्

- i. महा + ऋषिः = महर्षिः (आ+ऋ=अर्)
- ii. देवर्षिः = ... + ... (.....)
- iii. वसन्त + ऋतुः = ... (.....)
- iv. वर्षर्तुः = ... + ... (.....)

‘आद् गुणः’ इति सूत्रेण अ-आ-वर्णयोः, इ, ई
उ, ऊ/ऋ, ॠ वर्णाभ्यां सह मेलनेन क्रमशः-ऐ, ओ, अर् इति
भवन्ति। एषः गुणसन्धिः इति कथ्यते।

3. यथापेक्षितं सन्धिं विच्छेदं वा कुरुत —

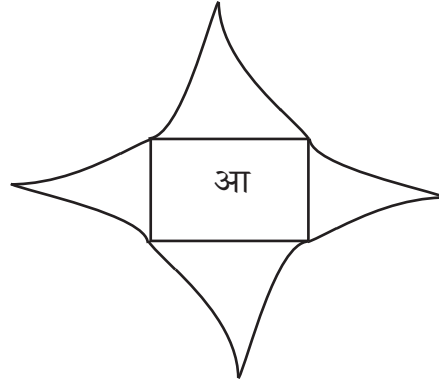
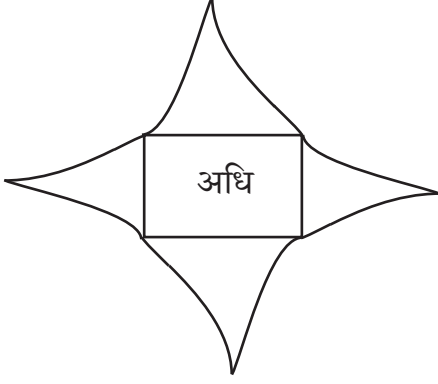
(क) अ, आ + ए, ऐ = ऐ

- i. गत्वा + एव = गत्वैव (आ+ए=ऐ)
- ii. एव + एनम् = ... (.....)
- iii. क्षणेनैव = ... + ... (.....)
- iv. न + एतादृशः = ... (.....)
- v. महैरावतः = ... + ... (.....)

(ख) अ, आ + ओ, औ = औ

- i. जल + ओघः = जलौघः (अ+ओ=औ)
- ii. तव + औदार्यम् = ... (.....)
- iii. वनौषधिः = ... + ... (.....)
- iv. महा + औत्सुक्येन = ... (.....)
- v. जनौघः = ... + ... (.....)

‘वृद्धिरेचि’ इति सूत्रानुसारेण अ, आ वर्णयोः क्रमशः ए, ऐ/ओ, औ
वर्णाभ्याम् सह मेलने जाते क्रमशः ‘ऐ’, ‘औ’ इति भवति। एषः ‘वृद्धिसन्धिः’ इति
कथ्यते।

अधिकारः (अधि + ...)

आचारः (आ + ...)

अधिगमः (अधि + ...)

आधारः (आ + ...)

अधिकरणम् (..... + करणम्)

आहारः (आ + ...)

अधिरोहति (..... + रोहति)

आगमनम् (आ + ...)

4. उदाहरणमनुसृत्य सन्धिं विच्छेदं वा कुरुत —

(क) $\boxed{\text{इ, ई + असमान-स्वरः} = \text{इ, ई स्थाने य् + स्वरः}}$

- प्रति + अवदत् = प्रत्यवदत् (इ+अ=य)
- यदि + अहम् = ... (.....)
- तानि + एव = ... (.....)
- पर्यावरणम् = ... + ... (.....)
- इत्यवदत् = ... + ... (.....)

(ख) $\boxed{\text{उ, ऊ + असमानः स्वरः} = \text{उ, ऊ स्थाने व् + स्वरः}}$

- खलु + अयम् = खल्वयम् (उ+अ=व)
- मधु + अरिः = ... (.....)
- गुणेष्वेव = ... (.....)
- विरमन्तु + एते = ... + ... (.....)
- स्वागतम् = ... + ... (.....)

(ग) $\boxed{\text{ऋ, ॠ + असमान-स्वरः} = \text{ऋ स्थाने र् + स्वरः}}$

- पितृ + आदेशः = पित्रादेशः (ऋ+आ=रा)

- ii. मात्राज्ञा = ... + ... (.....)
- iii. भ्रातृ + इच्छा = ... (.....)
- iv. कर्तृ + उपदेशः = ... (.....)
- v. पित्रनुमतिः = ... + ... (.....)

'इको यणचि' सूत्रानुसारम् इ, ई/उ, ऊ/ऋ, ॠ स्वराणाम् असमानस्वरेण सह मेलनेन इ, ई/उ,ऊ/ऋ, ॠ वर्णानां स्थाने क्रमशः य्, व्, र् इति भवन्ति, परवर्ती स्वरः च एतैः सह मात्रारूपेण प्रयुज्यते।

5. उदाहरणमनुसृत्य सन्धिं विच्छेदं वा कुरुत —

- (क) म् + व्यञ्जनवर्णः = म् स्थाने अनुस्वारः
म् + स्वरः = म् वर्णे स्वरस्य संयोगः

- i. त्वम् + यासि = त्वं यासि (संधिः)
- ii. अहम् + इच्छामि = ... (.....)
- iii. किम् + कथयति = ... (.....)
- iv. अयम् + राजा = ... (.....)
- v. माम् + मुञ्च = ... (.....)
- vi. कथमागतः = ... + ... (.....)
- vii. अयम् + राजा = ... (.....)
- viii. हर्तुम् + इच्छति = ... (.....)
- ix. सन्ध्याम् + यावत् = ... (.....)

'मोऽनुस्वारः' इति सूत्रानुसारं 'म्' इति वर्णस्य पश्चात् यदि कोऽपि व्यञ्जनवर्णः भवति तर्हि 'म्' वर्णस्य स्थाने अनुस्वारः भवति।

अभ्यासः

1. प्रदत्त-पदेषु सन्धिं विच्छेदं वा कुरुत —

- i. हिताहितम् = ... + ...
- ii. पश्चिमोत्तरम् = ... + ...
- iii. वृथा + अटनम् = ...
- iv. इति + उभौ = ...
- v. नमाम्येनम् = ... + ...
- vi. वृकोदरेण = ... + ...
- vii. राजमार्गेण + एव = ...
- viii. इहागतः = ... + ...
- ix. पूर्व + इतरम् = ...
- x. वदतीति = ... + ...
- xi. तव + औषधम् = ...
- xii. राजर्षिः = ... + ...
- xiii. अत्रान्तरम् = ... + ...
- xiv. अहम् + गच्छामि = ...
- xv. खलु + एषः = ...
- xvi. साधूक्तम् = ... + ...
- xvii. मातृ + ऋणम् = ...